

УДК 81'255.4=161.2=111

АЛЕГОРИЧНІСТЬ ХРИСТА ЯК ОБ'ЄКТ ПЕРЕКЛАДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ КАТЕХИЗМУ СВ. ПЕТРА МОГИЛИ

Шмігер Т.В., к. філол. н., доцент,
докторант

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянемо алегоричність Христа як важливого поняття для аналізу відтворення терміносистеми на позначення боголюдськості в перекладі Катехизму св. Петра Могилы сучасними українською й англійською мовами.

Ключові слова: перекладознавчий аналіз, абстрактна лексика, алегорія, боголюдськість, середньокраїнська мова.

В статье рассмотрена аллегоричность Христа как важное понятие для анализа воспроизведения терминосистемы для обозначения богочеловечества в переводе Катехизиса св. Петра Могилы на современные украинский и английский языки.

Ключевые слова: переводоведческий анализ, абстрактная лексика, аллегория, богочеловечество, среднеукраинский язык.

Shmiher T.V. ALLEGORICAL PRESENTATION OF JESUS CHRIST AS A TRANSLATION OBJECT VIA THE PRISM ST. PETRO MOHYLA'S

The case study of St. Petro Mohyla's Catechism and its contemporary Ukrainian and English translations has revealed various theoretical attitudes and approaches to dealing with allegories in translation.

Key words: translation quality assessment, abstract lexis, allegory, theanthropism, Middle Ukrainian.

Постановка проблеми. Боголюдськість пов'язують насамперед з Ісусом Христом, який і є Богом, і був людиною, а отже, мав подвійну природу. Ця ідея стосується не тільки Бога-Сина, а й Бога-Отця. Таке складне існування можна пов'язати з намаганнями людства вийти за межі свого звичайного фізичного світу та розвивати можливості абстрактного пізнання того, що сприймається не органами чуття, а тільки розумом. Так витворилася система ознак, яка корелювала сприйняття людської та божественної природи Бога в нашому прадавньому антропоцентричному світогляді. Згодом розвився певний тип теоцентризму, проте від часів Відродження до Просвітництва відбувся зворотній перехід від нього до сучасного антропоцентризму, збагативши мислення людини про своє місце у світобудові.

Сутність боголюдськості описано в першій частині Катехизму св. Петра Могилы [7], яка має назву «Віра», проте ми можемо її тлумачити як «Знання», оскільки вона викладає основи уявлення-вчення про те, що існує над чи поза людиною. Як доводить Т.І. Біленко, культурні умови існування слова (або мови) творять багато онтологічно-функціональних різновидів номінації: 1) «слово як номінація реально існуючого чи уявного, об'єктивно наявного чи суб'єктивно вимріяного»; 2) «слово як ідеологічний агент, що реалізує

пропаганду та захист теоретичних концепцій прогресивного чи регресивного спрямування»; 3) «слово як вияв суб'єктивності, <...> коли трансцендентне та іманентне постають конкретним екзистенційним модусом»; 4) «слово як віщування, як зовнішня одежа для неземної сили, містичний зміст якої можуть збагнути лише одиниці обраних» [2, с. 19–20]. Так ми підходимо до розуміння того, що лише досвід читача дасть змогу ідентифікувати відповідний смисловий зв'язок із дійсністю та правильно інтерпретувати текст. Проте нація також має свій досвід читання (або сприйняття текстів), який міститься в історично-культурних межах сприйняття, а тому перекладачеві доводиться враховувати такий рівень асоціативності під час вибору лексичних одиниць, які гарантуватимуть рівень сприйняття перекладу, а не його віддаленість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурні аспекти інтерпретації тексту досліджували Н.І. Андрейчук, Т.І. Біленко, І.О. Голубовська, Є.М. Грицак, Р.П. Зорівчак, П.А. Ковалів, П.В. Мацьків, Н.М. Тома. Їх погляди й опрацювання лексичних проблем можна екстраполювати на релігійний переклад.

У релігійному дискурсі (на матеріалі польсько-українських протестантських перекладів Нового Заповіту XVI ст.) І. Винярска-Горська визначила такі епістемічні та онтоло-

гічні цінності, які уможливають достовірність перекладів оригіналу: 1) пізнавальний оптимізм – переконання, що через переклади можна осягнути Боже Слово; 2) раціоналізм – логічне сприйняття світу, однак відмінне від наступного етапу такого сприйняття, яке сформувало Просвітництво; 3) об'єктивізм – переконання, що єдиновірний, автентичний переклад не існує, а перекладач має право порівняти рівні біблійні переклади; 4) історизм – звернення до античних взірців первинної церкви; 5) утилітаризм і дидактизм – переконання, що кожна людина повинна намагатись «відчитати» Боже Слово; звернення до народної мови; 6) ідеалізм – переконання про примат сакральної й духовної дійсності над земною та світською, а переклад має наблизити людину до цієї дійсності [24, с. 293–294]. Така мережа цінностей відображає узагальнену систему презентації культури – рівень дискурсу (тобто впорядкований канон текстів, об'єднаний тематикою та стилем).

Між системою цінностей на рівні мікро-системи термінів, яка допомагає тлумачити конкретні контексти, та системою цінностей на рівні дискурсу виникає серединна ніша, де міститься система цінностей на рівні головної ідеї твору, яка надає конкретному тексту самобутності серед інших текстів.

З позиції перекладу такі розмисли стимулюють необхідність переформулювати визначення еквівалентності крізь призму культури й культурознавства. Е.Р. Вендланд стверджує: «Культура – це вся система переконань і моделей поведінки нації, які опановують у суспільстві через навчання або просту імітацію та передають від покоління до покоління. <...> Ця культура організовує й керує всіма думками та діями – сприйняттям, тлумаченням і поведінкою – кожного індивіда, який належить до окремої суспільної групи – носія цієї культури» [23, с. 5]. А тому в релігійному дискурсі еквівалентність – це баланс між мовно-термінологічними символами та суспільно-релігійними моделями поведінки.

Постановка завдання. Під час перекладу терміносистеми боголюдськості культурна матриця цільової мовокультури дає змогу визначити, наскільки успішно переклад може сприйняти цільовий читач. Водночас необхідно з'ясувати, наскільки чинними є такі постулати в перекладі Катехизму св. Петра Могили сучасними українською й англійською мовами [7; 9; 19; 21] за певних обставин.

По-перше, за відмінності поняттєвих структур, закріплених у мовах, є можлива взаємоперекладність мов. Труднощі порозуміння виникають не стільки через відмінності в мовних системах, скільки через відмінності в досвіді та переконаннях мовців [18, с. 45–46].

По-друге, з огляду на те, що національну ідентичність можна трактувати як почуття свідомої приналежності до історично зумовленої аксіологічної спільноти [16, с. 50], кожна нація має своє бачення Бога та боголюдськості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У тексті Катехизму знаходимо дві християнські алегорії на позначення Ісуса Христа. Один суто біблійний, нематеріальний – Слово, а другий радше традиційний, матеріальний – Агнець.

Сприйняття Ісуса Христа як Слова випрацював св. апостол Іван (Івана 1:1, 1:14; 1 Івана 1:1-3, 5:7; Об'явлення 19:13). Людськість такого сприйняття дуже добре виражена в тексті самого Катехизму (частина 1, питання 44): «Слово постраждало за нас на хресті дійсно правдиво, і вмерло справді тією людською природою, яку Воно прийняло від Діви Марії». Слово при цьому має чітку людську поведінку. Однак за своєю суттю Слово означає значно більше, і можемо вважати, що Слово є буттєвим утіленням боголюдськості. Слово – не продукт діяльності людини, а її мета, надія, основа. Якби Слово було похідним від людини, воно не мало б такої натхненної та надихаючої сили, як воно має в нашому уявленні. Так, Слово існує поза нами та нам не належить. Якщо Воно не наш продукт, а існує для нас, то значить, що Його створив Вищий Розум. Такому погляду відповідають уживані епітети «Слово предв'ічне» [Катехизис, 1996:88], «Слово втілене» (частина 1, питання 13, 42).

У старогрецькій мовокультурі, що включає також час створення Нового Заповіту, «λόγος» – це дуже розгалужене розмаїття смислів: «розмисли», «розгляд», «міра», «сума», «відповідність», «пояснення», «заява», «причина, обґрунтування», «оповідь», «промова», «вислів», «переказ, традиція», «опис», «дискусія», «діалог», «пророцтво, оракул», «наказ, заповідь», «суть, про яку мовиться», «мовлення», «слова», «вираз», «речення, завершення твердження», «мова», «Боже Слово, Божа Мудрість» [17, с. 1057–1059]. У патристичній літературі зустрічаємо аналогічне смислове різноманіття [20, с. 807–811],

водночас розширено мережу тлумачень, пов'язану з біблійним контекстом, яка підкреслює «об'явлення», «причину», «волю, заповідь», «єдність Бога-Отця й Логосу», «джерело людської раціональності та спілки з Богом» тощо. Теологи виробили подвійну інтерпретацію Логосу, яку потрібно враховувати, щоб усвідомити природу Христа: а) роздум або розум (англ. reason or intelligence), який існує внутрішньо в мисленні; б) роздум або розум (англ. reason or intelligence), який виражений зовнішньо в мовленні [14, с. 774].

Із суто логічного розмислу нам потрібно також враховувати перехід від усного слова до письмового. Культура усного сприйняття надавала більше простору для інтерпретацій, а письмова культура все-таки моделює рамки інтерпретації межами графічного існування. Певною мірою цей історичний процес також є «втіленням»: нематеріальна істота слова прийняла тіло та змінила свою поведінку й потугу.

Використовуючи принцип матриці, можна застосувати найпростіші властивості для її характеристики – естетичні категорії, етичні моделі та ідеологічні настанови [22, с. 16], що дасть нам змогу з'ясувати ціннісні коди для аналізованої лексеми в ширшому просторі дискурсу цієї мови певного періоду або довшого часу. На основі лексикографічних корпусів старогрецької, української та англійської мов [17; 20; 10; 11; 15] можна проінтерпретувати систему значення лексем «λόγος» – «слово» – «word» у формі такої матриці (табл. 1).

З переліку властивостей Бога, зазначених у Катехизмі, можна вичленувати дві цінності для опису Бога – естетичну категорію **досконалості** (частина 1, питання 8, 14) та етичну категорію **правильності** (частина 1, питання 14: у Бога нема нічого злого, грішного, неправильного). Ці категорії плавно накладаються на грецькомовну матрицю,

проте не дуже суголосні українській та англійській матриці. Для перекладу це не має принципового значення, оскільки теологічні риси в оригінальному тексті, хоч і запозичені з грецької мовокультури, мали змінити та/або зафіксувати уявлення про Бога в українській культурі, відповідно, англійським перекладачам також не доводиться звертати увагу на наявні уявлення, проте допомагати творити нові.

Водночас варто звернути увагу на такий аспект, як досвід читача-інтерпретатора. У середовищі богословів можна простежити навіть подвійне сприйняття цієї алегорії. Так, Д. Коффі стверджує: «Коли ми твердимо, що Христос має дві природи, це правильно в тому сенсі, що божественний Логос має дві природи, проте явно не так, якщо ми вкладаємо в слово «Христос» таке значення, як ми зазвичай вкладаємо та як саме слово прямо вказує, тобто божественний Логос у *людській* природі, оскільки в такому твердженні обмеження, пов'язані з підметом, переходять також на предикат» (курсив наш – Т. Ш.) [13, с. 410]. Фактично це розділене сприйняття, яке не повинне змішуватись. Однак тоді, на нашу думку, таке читання, відповідно, віддаляє нас від пізнання Бога, адже в ньому немає пізнавального оптимізму.

Другою алегорією на позначення Ісуса Христа є Агнець. У тексті Острозької Біблії вжито вираз «**агнець в[о]жій**» (Івана 1:29, 36) [1, с. 1666]. Імовірно, саме під впливом її авторитету такий номен перейшов у найпоширеніші українські переклади – митр. І.І. Огієнка та о. І.С. Хоменка – та закріпився в церковній традиції. У Малому катехизмі зустрічаємо лексему «**баранокъ**» [7, с. 108], і переклад цього терміна у відповідному фрагменті з Великого катехизму (частина 1, питання 45) виглядає так (табл. 2).

Така відмінність у вживанні в один час і в одному просторі двох ідентичних тер-

Таблиця 1

	Старогрецька мовокультура	Українська мовокультура	Англійська мовокультура
Естетичні категорії	Довершеність, поетична краса	Піднесеність, художня краса	Пісенна краса
Етичні моделі	Нормативність, законність	Честь	Моральність
Ідеологічні настанови	Мудрість, божественність, обіцянка	Свідectво, сила, наказ, порада	Співучасть, заповідь, наказ

Таблиця 2

св. Петро Могила	В.О. Шевчук	О. Є. Кумка	Ф. Лодвіл О. Р. Попівчак
баранокъ	агнець, ягня	агнець	lamb

мінів спрямовує нашу увагу до мовотворчих стратегій св. Петра Могилы, а також до того, наскільки алегорія «**баранокъ**» може дійсно відображати етнохронотоп цього суспільного життя, що позначає закономірний зв'язок просторового, часового й етнічного складників [4, с. 82].

Ідея приносити жертву належить людині, яка в такий спосіб вибудовує свої зв'язки з Богом задля прохання чи покути. Вислів «Агнець Божий» позначає складний взаємний процес, оскільки означення «Божий» вказує насамперед на суб'єкт жертвоприношення, проте водночас цей суб'єкт є об'єктом, задля якого відбувається жертвоприношення: фактично Бог приносить жертву перед самим собою, адже досконалішого й могутнішого за нього немає, а отже, нікому іншому жертви приносити Він не може. У такий логічний спосіб статус людини піднімається, коли складається враження рівності в спілкуванні з Богом.

У давньоукраїнській мові різниця між лексемами «**агнець/агнець**» і «**баранъ**» полягає лише у віці – молода тварина та доросла тварина [10, т. 1, стовп. 6, 41–42]. До речі, словник не фіксує специфічний релігійний смисл у цих словах, хоча приклади взято з релігійного дискурсу. Словник середньоукраїнської мови зазначає розгалужену полісемію в лексемах «**агнець/агнець**» і «**баранокъ**»: «тварина; самець вівці», «виріб із тіста у вигляді баранчика», «паства» та, зокрема, «покірна, жертвна істота/ символ Ісуса Христа» [12, вип. 1, с. 72, вип. 2, с. 20]. Оскільки слово «агнець» – це запозичення з давньоболгарської мови [5, т. 1, с. 46], то використання лексеми «**баранокъ**» як релігійного терміна відображає відомі прагнення української церковної ієрархії виробити живу літературну мову. Академічний словник новоукраїнської мови фіксує смисл «покірлива, лагідна, сумирна людина» лише для лексеми «агнець» [11, т. 1, с. 17].

У Біблії алегорія агнця символізує безвинність [8, с. 74], жертву Ісуса Христа за гріхи світу, яка навіть увійшла в українські колядки [8, с. 127–128]. У народній традиції церковна цінність невинності, яка кодує образ Ісуса Христа, виявляється і в лексемі «агнець», і в лексемі «баран», хоча остання лексема має ширше символічне значення, включаючи чоловічий першопочаток, творчу енергію, родючість, оновлення, багатство, достойність тощо [6, с. 8, 26]. Використовуючи лексему «**баранокъ**», св. Петро Могила залучав цін-

ності з культурної матриці, яка формувалася задовго до християнства.

Із цієї нагоди варто згадати твердження Ф.І. Буслаєва, який ставив у велику заслугу перекладачам Остромирового Євангелія те, що вони не використовували народні поняття, які містили в собі пам'ять про давньослов'янський переказ, оскільки не хотіли порушити чистоту Євангельського Слова [3, с. 161]. Св. Петро Могила не мав упереджень і вільно використовував слова, які були зрозумілими для людей, хоча й мали певні культурні асоціації, зумовлені колективною пам'яттю. У такий спосіб він хотів розширити культурну матрицю, а може, із часом навіть замінити певні її компоненти.

Семантична структура англійської лексеми «lamb» значною мірою збігається із середньоукраїнською («тварина; самець вівці», «молодик, зокрема, у церковній пастві», «м'яка, погідна людина; слабка як ягня», «простак», «символ Ісуса Христа»), проте в контексті англійської історії розвинувся ще один смисл – «безжалісні та кровожерливі солдати», зокрема такі, які перешкоджають виборам [15, т. 1, с. 1561]. Зрозуміло, що останній смисл виник як іронія до основних смислів, проте його вживання в політичній дійсності ХІХ ст. створило прецедент для можливої зміни культурної матриці в майбутньому. З іншого боку, можна говорити також про опірність самої матриці явищам, які не корелюються з найголовнішими суспільними цінностями. Цінність невинності переважила вплив політичного життя, натомість супутні ціннісні коди, пов'язані зі слабкістю, продовжують існувати й далі.

Висновки з проведеного дослідження. Навіть добре усталена терміносистема не означає, що переклад стає механічним, без урахування етнохронотопів. Культурно-історичний контекст настільки сильно впливає на формування матриці, що вона так легко не змінюється, навіть коли виникають інші, протилежні, спроби інтерпретації.

Взаємоперекладність мов існує, однак опірна культурна матриця сприятиме або заважатиме подальшому формуванню певних цінностей відповідно до певних традиційних метафор. Аксиологічний перекладознавчий аналіз показує, що кожна нація бачить Бога по-своєму. Питання конфесії (православ'я, католицизм, протестантизм) – вторинні. Можна точно перекласти текст, який є представницьким для певної конфесії, проте він не обов'язково вплине на менталітет цільової нації-як-читача.

У релігійному дискурсі ціннісні коди важливі тим, що людиноцентричні цінності сприяють пізнанню Бога, а богоцентричні цінності мають змінити людство. Однак уникнути історично-культурної колективної пам'яті неможливо, а як показує творча практика св. Петра Могили – і не потрібно. Посилаючись на його церковний авторитет, стверджуємо, що на сутність Божественного повідомлення вживання дохристиянської лексикої не впливає таким чином, що не можна висловити ціль повідомлення та досягти його мети (про умисні змістові спотворення не йдеться).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Библия, сирѣч книги Вѣтхого и Новаго Завѣта по языку словенскѣ / пер. укр. ером. архим. д-ра Рафаїла (Романа Турконяка). Львів: Благодійний фонд «Книга», 2006. 1957 с.
2. Біленко Т.І. Феномен слова в духовному житті українського суспільства: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... докт. філос. наук; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 44 с.
3. Буслаевъ Ѡ. О вліяніи христіанства на славянскій языкъ. Опытъ исторіи языка по Остромировому Евангелію. М., 1848. 211 с.
4. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування. Вінниця, 2013. 463 с.
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О.С. Мельничук та ін. К.: Наукова думка, 1982–2012.
6. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
7. Катехизис Петра Могили / пер. В.О. Шевчука; упор. А.С. Жуковський. Київ; Париж: Воскресіння, 1996. 287 с.
8. Мацьків П.В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі. Дрогобич: Коло, 2007. 330 с.
9. Могила П. Православне сповідання віри Католицької і Апостольської Східної Церкви. URL: http://www.stmstguoc.thishouse.us/linked/catechism_part_1.pdf (дата звернення: 16.08.2017).
10. Срезневскій И.И. Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ: в 3 т. СПб., 1893–1912.
11. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
12. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / уклад. Д.Г. Гринчишин та ін. Львів, 1994–2005.
13. Coffey D. The Theandric Nature of Christ. *Theological Studies*. 1999. Vol. 60. № 3. P. 405–431.
14. A Commentary on the Holy Bible by various writers / ed. by J.R. Dummelow. New York: Macmillan Publishing Co., 1978. 1092 p.
15. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically: in 2 vols. Oxford; London; Glasgow et al.: Oxford University Press, 1971–1972.
16. Feliksiak E. *Antropologia literatury: Interpretacje i studia*. Kraków: Universitas, 2014. 435 s.
17. A Greek-English Lexicon / compiled by H.G. Liddell and R. Scott; revised and augmented throughout by Sir H.S. Jones with the assistance of R. McKenzie and with the cooperation of many scholars; with a revised supplement. Oxford: Clarendon Press, 1996. 320 p.
18. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata / por red. J. Bartmińskiego*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 1999. S. 39–46.
19. Mogilas P. The Orthodox Confession of the Catholic and Apostolic Eastern-Church / faithfully translated from the originals by Ph. Lodvill. London, 1762. 206 p.
20. A Patristic Greek Lexicon / ed. by G.W.H. Lampe. Oxford: Clarendon Press, 1961. 1568 p.
21. Popivchak R.P. Rev. Peter Mohila, Metropolitan of Kiev (1633–47): Translation and Evaluation of His “Orthodox Confession of Faith” (1640). Washington, 1975. 489 p.
22. Ślósarz A. Ideologiczne matryce lektury a ich konteksty: postkomunistyczna Polska, postkolonialna Australia. Kraków: Universitas, 2013. 712 s.
23. Wendland E.R. The Cultural Factor in Bible Translation: A Study of Communicating the Word of God in a Central African Cultural Context. London, New York, Stuttgart, 1987. 221 p.
24. Winiarska-Górska I. Język, styl i kulturowa rola szesnastowiecznych protestanckich przekładów Nowego Testamentu na język polski: między nowatorstwem a tradycją. *Хрестоматія теолінгвістики = Chrestomatia teolinguistyki / ред.-сост. Ч. Лапич, А.К. Гадомский. Симферополь: Универсум, 2008. С. 289–318.*